

MÜASİR ƏFQAN ƏDƏBİYYATINA QISA BAXIŞ

Rauf QULUZADƏ,
Bakı Dövlət Universitetinin
Şərqşünaslıq fakültəsinin müəllimi

Xülasə. Əfqan ədəbiyyatının tarixi qədim zamanlara qədər uzanır. Çoxdilli bir diyar olduğundan şifahi və yazılı ədəbiyyatda bütün dillərdə danışan və yazıb yaradan ədiblər var. XX əsrdə ölkənin paytaxtı Kabil ədəbi çevrə və nəşrlərin mərkəzinə çevrilmişdi.

Müasir əfqan ədəbiyyatı dedikdə Əfqanıstanda dünyaya göz açmış, hazırda orada yaşayan və ya mühacirətdə olan əfqan yazıçı və şairlərin yaratdıqları ədəbiyyat nəzərdə tutulur. Onların arasında dünya miqyasında tanınan qələm ustaları da vardır. Bu məqalədə onların yaradıcılığına qısa nəzər salmağa çalışmışıq.

AÇAR SÖZLƏR: müasir əfqan ədəbiyyatı, görkəmli əfqan yazıçıları, Əfqanıstan, "Taliban".

Рауф Гулузаде

КРАТКИЙ ОБЗОР СОВРЕМЕННОЙ АФГАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Резюме. История афганской литературы восходит к глубокой древности. В многоязычной стране есть ученые, которые говорят и пишут на всех языках в устной и письменной литературе. В 20 веке Кабул, столица страны, стал центром литературных кружков и изданий.

Под современной афганской литературой понимается литература, созданная афганскими писателями и поэтами, родившимися в Афганистане, в настоящее время проживающими там или находящимися в изгнании. Среди них всемирно известные мастера слова. В этой статье мы попытались вкратце взглянуть на их творчество.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: современная афганская литература, выдающиеся афганские писатели, Афганистан, «Талибан».

Rauf Guluzade

A BRIEF VIEW OF CONTEMPORARY AFGHAN LITERATURE

Summary. The history of Afghan literature dates back to ancient times. As a multilingual country, there are scholars who speak and write in all languages in oral and written literature. In the 20th century, Kabul, the country's capital, became the center of literary circles and publications.

Modern Afghan literature refers to the literature created by Afghan writers and poets who were born in Afghanistan, are currently living there or are in exile. Among them there are world-famous masters of words. In this article, we tried to take a brief look at their creativity.

KEY WORDS: Modern Afghan literature, famous Afghan writers, Afghanistan, "Taliban".

Əfqan ədəbiyyatının tarixi qədim zamanlara qədər uzanır. Erkən nümunələr, əsasən, şifahi dil ədəbiyyatına aiddir. Əfqanıstan ərazisində 1922-ci ilə qədər aparılmış arxeoloji tədqiqatlar əsasında

islamaqədərki əlifbalarla yazılmış incəsənət nümunələri aşkar edilmişdir. Ən qədim ədəbiyyat nümunələri bizim eradan əvvəlki dövrlərə aid edilir. İlk dəfə 1886-cı ildə fransız yazıçı və şərqşünas Ceyms Darmesteter Əfqanıstan ədəbiyyatı və şairlərini tarixi kontekstdə tədqiq etmişdir [1].

XX əsrdə ölkənin paytaxtı Kabil artıq ədəbi çevrə və nəşrlərin mərkəzinə çevrilmişdi. 1911-1919-cu illərdə nəşr edilmiş “Serac əl-Əkbər” ədəbiyyat məcmuəsinin redaktoru islahatçı ədib Mahmud Tərzi idi. O, müasir ədəbi mühitin inkişafı üçün böyük səylər göstərmişdir. Son on illiklər ərzində Əfqanıstanda Xəlilullah Xəlili və Sayed Buhaniddin Məcruh kimi görkəmli ədiblər yetişmişdir. Ədəbi çevrələrdə Xəlilini müasir əfqan ədəbiyyatına etdiyi təsirə görə “İntibah adamı” adlandırırlar.

Mahmud Tərzi “Serac əl-Əkbər” məcmuəsi vasitəsilə puşt dilinin rəsmi dil kimi tanınması üçün aktiv şəkildə çalışmış, informasiya və xəbərləri bu dildə nəşr etdirmişdir. Həmin dövrdə məcmuə Əfqanıstan cəmiyyətinin müasirləşməsində böyük rol oynamışdır. Bundan əlavə, fransız yazıçısı Jül Vern məcmuənin məqalələrini fransız dilinə tərcümə edirdi. Müstəqil Əfqanıstanda nəşr olunan ilk kitablar da həmin əcnəbi ədibin kitablarıdır [2].

Ölkədə 32 milyon insanın danışdığı iki əsas dil - dari və puşt dillərindən əlavə, dörd regional dil - özbək, tükmən, baloçi və paşayi dilləri mövcuddur. Çoxdilli bir diyar olduğundan şifahi və yazılı ədəbiyyatda bütün dillərdə danışan və yazıb yaradan ədiblər var. Əfqan ədəbiyyatına fars, türk və ərəb ədəbiyyatı güclü təsir etmişdir [1]. Əfqanıstan ədəbiyyatı ərəb əlifbası ilə yazılsa da, bu ərazilərdə İslamdan əvvəl yayılmış yazı sistemlərinin zəngin linqvistik ənənələri qorunaraq bugünkü vəziyyətə gəlib çatmışdır.

Əfqan mədəniyyəti və ədəbiyyatında poeziya mühüm yer tutur və o, sufiliyin təkamülü ilə paralel olaraq inkişaf etmişdir. Belə bir əfsanə var: bir fars səyyahı yaxşı şair axtarmaq üçün əfqan kəndlərindən birinə gəlir. Əvvəlcə səyyah şair olduğunu deyən dükançıya baş çəkir, lakin dükançı əkinçinin daha yaxşı şair olduğunu söyləyir və səyyahı əkinçiyə göndərir. Əkinçi qonağı əmin edir ki, kəndin ən yaxşı şairi dərzidir və səyyah dərziyə yollanır. Əfsanə beləcə davam edir. Qədim puşt mətnlərindən birində yazılmışdır: “Bu diyarda hara təpik atsan, ayağın bir şairə dəyər”.

Poeziya ədəbiyyatın qədim qolu olaraq üslub cəhətdən özündə şifahi və yazılı ədəbi ənənələri, mövzu etibarilə ölkə daxilində mövcud olan ruhani ənənələri əks etdirir. Əfqan şairlərinin əksəriyyəti mistik ruhlu sufi şeirlərindən bəhrələnmişlər. Ənənəvi iki misralı şeir üslubunda yazan çox sayda qadın şairləri vardır.

Bir çoxu üçün qəribə səslənsə də, “Taliban” üzvləri arasında da şeir yazan var. Onların həvəs və motivasiyalarının çoxunu yazdıqları şeirlərdə tapmaq olar. “Taliban” poeziyasında bəzən şeirin dili formal islami terminologiya və ritorikadan hissiyyətli və pragmatik səsə çevrilir. Burada duyğular ağılın süzgəcindən keçərək üzə çıxır.

Əfqan şeirləri fars, dəri, puşt, bəzən isə urdu dilində yazılır. Türk və ingilis dilində yazılmış poeziyanın əfqan poeziyasına güclü təsiri olmuşdur.

Müasir əfqan ədəbiyyatı

Müasir əfqan ədəbiyyatı dedikdə Mərkəzi və Cənubi Asiyada yerləşən Əfqanıstanda dünyaya göz açmış, hazırda orada yaşayan və ya mühacirətdə olan əfqan yazıçı və şairlərinin yaratdıqları ədəbiyyat nəzərdə tutulur.

Onlar arasında dünya miqyasında tanınmış qələm ustaları da vardır. ABŞ-da yaşayan əfqan əsilli yazıçı, BMT-nin xoşməramlı səfiri Xalid Hüseyni onlardan biridir. Onun təkə tərcümeyi-halı 62 dilə tərcümə edilmişdir [3].

Xalid Hüseyini Kabildə diplomat ailəsində anadan olmuşdur. Bir müddət İranda və Fransada yaşamışdır. Xalidin 15 yaşı olanda ailəsi ABŞ-da sığınacaq üçün müraciət etmişdir. Bir qədər sonra gənc ABŞ vətəndaşlığını qəbul etmişdir. Tibb kollecini bitirdikdən sonra Hüseyini Kaliforniyada həkim işləmişdir. O, ixtisas seçimini və işini “məntiq evliliyi” ilə müqayisə edir.

Yazıcının 2003-cü ildə işıq üzü görmüş “Çərpələng uçuran” debüt romanı ədəbi tənqidçilər və oxucuların rəğbətini qazanmış, kommersiya cəhətdən də uğurlu olmuşdur. Beynəlxalq ədəbi ictimaiyyət bu romanı yeni əsrin baş romanı, müəllifini isə canlı klassik hesab edir [4].

Hüseyini 2003-cü ilə, yəni 38 yaşı tamam olana qədər Əfqanıstana qayıtmamışdır. Öz müsahibələrindən birində o, əcnəbi orduların Əfqanıstana daxil olmasından və bunun ardınca başlamış sonu görünməyən müharibələrdən əvvəl Vətəni tərk etdiyinə görə özünü günahkar hiss etdiyini demişdir.

Yazıcının digər əsərlərində olduğu kimi, “Çərpələng uçuran” romanında da hadisələrin bir hissəsi Əfqanıstanda cərəyan edir, müəyyən avtobioqrafik məqamlar mövcuddur. Romanın əsas qəhrəmanı əsrin müəllifi kimi 38 yaşı olanda vətənə qayıdır. Müəllif romanda müstəmləkəçilik sonrası, neomüstəmləkəçilik, qloballaşma, mədəniyyətlərarası toqquşma, vətəndaş müharibəsi və miqrasiya kimi ciddi siyasi, sosial mövzulara toxunmuşdur. Bu, eyni zamanda dostluq, sədəqət, xəyanət, günahlardan təmizlənmə kimi mənəvi mövzular haqqında səmimi, incə ironiya, sentimental duyğularla yazılmış bir əsərdir. Hüseyini “Çərpələng uçuran” romanında növbəti əsərlərində də istifadə edəcəyi ailə aspektində ata-oğul münasibətini vurğulamışdır. Əsərdə günah və günahın yuyulması ön plana çıxarılmışdır.

Romandakı hadisələr baş qəhrəman Əmir tərəfindən nəql edilir. Müsahibələrində Xalid Hüseyini qeyd etmişdir ki, bu personaj romanın çox hissəsində “ən yaxşı dostunun köməyinə gələ bilməyən zavallı bir qorxaqdır”; nəticədə yazıçı əsrin son üçdə bir hissəsinə qədər oxucuda Əmirə rəğbət hissini onun şəxsi xüsusiyyətinə görə deyil, düşdüyü şəraitə görə yaratmışdır [5].

“Çərpələng uçuran” romanının böyük uğur qazanması müəllifin səhiyyəni tərk edərək, özünü bütövlükdə ədəbi yaradıcılığa həsr etməsinə səbəb olmuşdur. Roman 101 həftə ərzində “New York Times”ın bestseller siyahısında, 3 həftə ərzində isə birinci yerdə qalmışdır. 2007-ci ildə Mark Forster roman əsasında eyniadlı film çəkmişdir. Roman bir çox dillərə, eləcə də Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Kitab 2011-ci ildə Bakıda nəşr olunmuşdur.

Yazıcının növbəti romanları “Mın möhtəşəm günəş” (2007) və “Əks-sədalı dağlar” (2013) da həftələrlə bestseller əsərlər siyahısına düşmüşdür. Xalid Hüseyini yazıçılıq fəaliyyətindən başqa, müxtəlif ictimai-siyasi tədbirlərdə əfqan qaçqınlarının müdafiəsi üçün çıxışlar edir. O, BMT nəzdində qaçqınların Əfqanıstana qayıtmasını maddi və mənəvi cəhətdən dəstəkləyən fond təsis etmişdir.

Digər əfqan əsilli yazıçı və ictimai natiq Mir Təmmim Ənsari 4 noyabr 1948-ci ildə Kabildə doğulmuşdur. Hazırda ABŞ-da yaşayır. Ənsari 2001-ci ildə “Taliban”ı pisləyən geniş yayılmış elektron məktubundan sonra məşhurlaşmışdır. Bu məktub Əfqanıstanı “daş dövrünə” qayıdana qədər bombalamaq çağırışına cavab idi. Yazıçı Üsamə Bin Ladeni ələ keçirmək və ya öldürmək üçün ABŞ hərbi qüvvələrinin Əfqanıstanda yerləşdirilməsinə ehtiyac duyulacağına inansa da, onun fikrincə, bu, Üçüncü Dünya müharibəsinin başlanmasına səbəb ola bilərdi [6].

Mir Təmmim Ənsari “Məhv olmuş tale”, “İslamın gözü ilə dünya tarixi”, “Kabilin qərbi, Nyu-Yorkun şərq”, Əfqanıstan və İslam tarixinə dair bir sıra kitabların müəllifidir. “Kabilin qərbi, Nyu-Yorkun şərq” əsəri müasir dünya münasibətlərinə bikultural baxışı təsvir edən ədəbi memuardır. Onun “Dul qadının əri” romanı XIX əsrdə Britaniyanın Əfqanıstana hücumunu həm əfqan, həm də ingilis nöqteyi-nəzərindən təsvir edir. Ənsarinin 2012-ci ildə nəşr edilmiş “Qaydasız oyunlar: tez-tez axarı

kəsilmiş Əfqanıstan tarixi” kitabı da Qərb oxucusunun marağına səbəb olmuşdur. Ədib həmçinin bir qrup gənc əfqan yazarın “Snapshot: amerikan əfqan həyatı” adlı əsəsini redaktə və nəşr etdirmişdir.

Əfqan əsilli yazıçı və kinorejissor Atiq Rəhimi 26 fevral 1962-ci ildə Kabildə yüksək vəzifəli dövlət qulluqçusunun ailəsində anadan olmuşdur. Sovet ordusu Əfqanıstana daxil olduqdan sonra gənc Rəhimi Əfqanıstandan qaçmış, bir il Pakistanda yaşamış, siyasi sığınacaq aldıqdan sonra 1985-ci ildə Fransaya köçmüşdür [7]. Sorbonna Universitetində təhsilini başa vurduqdan sonra Parisdə yerləşən prodüser şirkətinə qoşulmuş və orada Fransa televiziyası üçün yeddi sənədli film, bir neçə reklam çarxı çəkmişdir.

Atiq Rəhimi 1990-cı illərin sonunda filmçəkmə işində fasilə götürərək ilk yazı layihəsinə başlamışdır. Onun 2000-ci ildə dəri/fars dilində yazdığı “Torpaq və kül” kitabı dərhal Avropa və Cənubi Amerikada bestsellerə çevrilmişdir. Rəhiminin öz əsəri əsasında çəkdiyi film 2004-cü ildə Kann Film Festivalında “Prix du Regard vers l’Avenir” mükafatına layiq görülmüşdür.

Film 50 festivalda nümayiş etdirilmişdir. Kanda bir mükafat və Zənzibar Beynəlxalq Film Festivalında ən yaxşı bədii film üçün “Qızıl Dhow” da daxil olmaqla 25 mükafat qazanmışdır.

2002-ci ildə, “Taliban”ın süqutundan sonra Rəhimi 17 illik mühacirətdən sonra vətəni Əfqanıstana qayıtmış və Kabilin şəkillərini çəkməklə məşğul olmuşdur.

2008-ci ilin noyabr ayında Rəhiminin “Daşın səbri” əsəri Fransanın ən sanballı “Prix Goncourt” ədəbiyyat mükafatına layiq görülmüşdür. Əsər Əfqanıstana oxşar bir ölkədə döyüşlərdə yaralanmış və iflic halda yataqda daş kimi hərəkətsiz uzanmış bir kişinin həyat yoldaşından bəhs edir. Rəhimi 2012-ci ildə Jan Klod Karrier ilə həmmüəllifi olduğu ssenari əsasında eyniadlı film də çəkmişdir. Film həmin il xarici dildə ən yaxşı film nominasiyası üzrə Oskar mükafatına namizəd seçilmiş, lakin mükafat qazanmamışdır.

“Sərhədsiz kəlmələr” (“Words without borders”) elektron jurnalında Atiq Rəhiminin “Daxildən baxış: yeni əfqan ədəbiyyatının təqdimatı” adlı maraqlı müsahibəsi dərc edilmişdir. Ədib son üç onillikdə mövcud olan əfqan ədəbiyyatının ümumiləşdirilmiş təsvirini qısa və konkret olaraq “tam bir kaos” ifadəsi ilə vermişdir. Bu, kənar bir müşahidəçidən olmadığı üçün dəyərli fikirdir: “Mən işin içindəyəm və bu, vacib amildir. Bu gün Qərbdə Əfqanıstanla bağlı deyilən və yazılanların çoxu hələ də vəziyyətə kənardan baxanların əvvəlki yanlış təsəvvürləri və ümumiləşdirmələri təkrarlayan, yenidən formalaşdıran hekayəsidir. Münaqişəyə gəldikdə isə Əfqanıstan üzrə siyasi təhlilçilərin on illiklərlə davam edən müdaxilədən sonra da bu ölkəni başa düşməkdə tamamilə uğursuz olmaları mənə aydın deyil. Deyəsən, heç kim xalqı dinləmir, heç kim dediklərini eşitmir, yazdıqlarını oxumur”. Bu, beynəlxalq arenada “sözü keçməyən” ölkələrin ortaq problemi olmalıdır.

Atiq Rəhimi davam edir: “Müasir Əfqanıstan ədəbiyyatı həm şifahi, həm də yazılı ənənələrə əsaslanır. Ölkənin iki əsas dili - puştu və dəri dillərində, Əfqanıstandan kənardakılar da daxil olmaqla, ümumilikdə təxminən altmış milyon insan danışsa da, ədəbiyyat tam öyrənilməmiş və az sayda oxuculara məlumdur. Təəssüfki, əfqan ədəbiyyatından danışarkən çox vaxt siyasətlə bağlı müzakirəyə qoşulmağa məcbur olursunuz” [8].

Əfqanıstan kimi “şairləşmiş toplumda” yazılanların, xüsusən də şeirlərin çoxu bu və ya digər şəkildə siyasətlə bağlıdır; yazının mütləq siyasi və ya ideoloji olması vacib deyil, sadəcə müxtəlif dərəcədə siyasiləşmiş olmasıdır. Ölkə tarixinin çox hissəsi keçmişdə də, indiki dövrdə də həm yazılı, həm də şifahi ədəbiyyatda əks olunmuşdur. Müharibə və qarşıdurmaların son onilliklərində yaranan nəsr və nəzmə nəzər salanda bu, aydın olur.

Əfqan ədəbiyyatının maraqlı xüsusiyyətlərindən ən əsası onun yüksək dərəcədə həssaslığı və çevikliyi – bir çox başqa ədəbiyyatlarda “milli travma” mövzusunun işlənməsi müəyyən zaman tələb edir; Əfqanıstanda isə “travmalar” baş verən vaxtda qələmlər işə düşür və “hücum” başlayır.

Nümunə kimi Zalmay Babakohinin “Bütün tozu” əsərini göstərmək olar. O, 2001-ci ilin martında Bamiyan heykəllərinin dağıdılmasından cəmi bir ay sonra yazılmışdır.

Məhəmməd Hüseyn Məhəmmədinin “Dəşt-e Laili” əsərində də bu xüsusiyyət aydın şəkildə nəzərə çarpır. Bu əsərdə 2001-ci ilin martında Bamiyan Buddalarının məhv edilməsi və həmin ilin dekabrında “Daşt-e Laili” qırğını kimi iki “milli travma”ya toxunulur.

Hələ 1886-cı ildə fransız alimi Ceyms Darmesteterin uzaqgörənliklə dediyi “əfqanın kim olduğunu bilmək istəyiriksə, gəlin bütün kitabları bir kənara qoyub, onun sevimli şairlərinin dilindən səmimi etirafları dinləyək” fikirləri bu gün üçün də keçərlidir. Nəsr və nəzm davam edən münaqişələri dərk etmək üçün bir açar ola bilər.

Puştu yazıçısı Şer Zaman Taizi (1931–2009) özünün “Çöl” (1988) qısa hekayəsində də ölkədəki böhranın kökləri haqqında cəmi iki-üç cümlə ilə Əfqanıstana dair bir çox kitabdan daha dəqiq danışan formul qurmağı bacarmışdır [9].

Əfqanıstan həqiqətləri haqqında yeni-yeni hekayələr yazaraq ümidverici yazıçılardan biri də Asəf Soltanzadədir. “Gəliş” hekayəsində vətəni Əfqanıstandan başlayan həyatı qürbət Danimarkada davam edir və müəllif keçmişlə indiki zaman arasında keçən yolu təsvir edir.

Pərvin Faiz-Zadə Malala və Xan Məhəmməd Sind isə hekayələrində Pakistanda mühacir əfqan həyatını başqa bir aspektdən nəql edirlər. Puştu dilində yazılmış üç şeir toplusu ilə tanınan ədib Pir Məhəmməd Karvanın son hekayələr toplusundan “Təpələrə daxil olan adam” hekayəsini qeyd etməmək mümkün deyil. Karvanın şair qələmi ilə möhürlənmiş nəsr üslubu mətnə musiqililik qatır, həm də məyusluq əhval-ruhiyyəsi yaradır. Gənc puştu yazıçılarının yeni nəslini təmsil edən Mahmud Marhun isə “Məzarın qucağında” hekayəsində bir şəhid ruhunun səsi ilə günah, bəraət və əxlaq barəsində suallara cavab axtarır.

Müasir Əfqanıstanda illərlə davam edən xroniki siyasi qeyri-sabitlik bütün yazıçılar üçün çətin bir mühit yaratmışdır. XX əsrin əvvəllərindən bu yana ölkənin üzərində iyirmi müxtəlif bayraq dalğalanmışdır. Hökmdarlar, monarxlar, əmirilər və prezidentlər dəyişmiş, inqilablar, istilalar və idarəçilik siyasi ideologiyaların toqquşmasına, təkə gündəlik həyatda deyil, söz və ifadə azadlığına, xüsusən də bu sahədə qadınlara qarşı məhdudiyətlərin qoyulmasına gətirib çıxarmışdır. Hazırda əfqan ədəbiyyatında və onun xaricdə tanınmasında qadın yazıçıların rolunu da xüsusi qeyd etmək istərdik. İngilis dilinə tərcümə olunan əfqan yazıçılarının əksəriyyəti kişilərdir; onların böyük qismi ölkədən kənarında yaşayır. Azsaylı əfqan qadın yazıçılar da fəaliyyətlərini mühacirətdə davam edirlər.

Faciəli tale yaşayan əfqan şairəsi Nədiyə Əncümən Heravi 1980-ci ildə Əfqanıstanın şimal-qərbində yerləşən Heratda anadan olmuşdur. O, ailədə altı uşağdan biri idi və Əfqanıstanın qarışıqlıq dövrlərindən birində böyümüşdü. 1995-ci ilin sentyabrında “Taliban” Heratı ələ keçirdikdən sonra yeni “Taliban” hökuməti qadınların azadlıqlarını kəskin şəkildə məhdudlaşdırdı, qızlar üçün məktəbləri bağladı və qızlara özəl dərslər keçməyi qadağan etdi. Həmin vaxt məktəbdə onuncu sinifdə oxuyan və istedadlı şagird olan Nədiyə Əncümən təhsilini davam etdirməyə ümidini itirərək qeyri-müəyyən bir gələcəklə üz-üzə qaldı [9].

1996-cı ildə Əncümən Herat Universitetinin professoru Məhəmməd Əli Rəhyabın rəhbərlik etdiyi, gənc qadınlar üçün təşkil olunmuş “Qızıl İynə Tikiş Məktəbi” adlı gizli təhsil dərəcəsinə iştirak etməyə başladı. “Taliban” hökuməti tərəfindən təsdiqlənmiş “Qızıl İynə” Məktəbinin üzvləri həftədə üç dəfə tikiş öyrənmək adı altında toplaşırdılar. Əslində isə qadınlar toplantılarda Herat Universitetinin professorlarının ədəbiyyata aid mühazirələrini dinləyirdilər. Layihə təhlükəli idi; həbs və edam təhlükəsi olmasına baxmayaraq, dərək o dövrdə “Taliban”ın bütün hakimiyyəti boyu fəaliyyətinə davam etdi.

Professor Rəhyab yazı və ədəbiyyatda Əncümənin müəllimi oldu. Qadınların təkbaşına evlərini tərk etmələrinə icazə verilmədiyi bir vaxtda Rəhyab on altı yaşlı Əncümənə dərslər dedi və fərqli bir yazı üslubunu inkişaf etdirməkdə ona kömək etdi. O, həmçinin istedadlı tələbəsini Hafiz Şirazi, Bidəl Dəhləvi, Foruh Fərruxzad kimi, yaradıcılığına böyük təsir göstərəcək bir çox yazıçı ilə tanış etdi.

2001-ci ildə “Taliban” rejimi devrildə Əncümən ədəbiyyat üzrə təhsil almaq üçün Herat Universitetinə qəbul olundu. Elə həmin vaxtlarda yeniyetmə ikən yazdığı şeirlərindən təşkil olunmuş “Tüstü çiçəyi” adlı şeir kitabını nəşr etdirdi. Kitab Əfqanıstan, Pakistan və İranda məşhurlaşdı, Əfqanıstanda üç dəfə təkrar nəşr edilərək 3000 nüsxədə satıldı.

Universiteti bitirdikdən sonra Əncümən həmin universitetin ədəbiyyat fakültəsinin məzunu və universitet kitabxanasının müdiri Fərid Əhməd Məcid Neyə ilə evləndi. Neyə və ailəsi inanırdılar ki, Əncümənin əfqan qadınlarının ağır həyat şərtlərindən, onlara edilən zülm və təzyiqlərdən bəhs etdiyi yazıları ailənin adına xələl gətirir. Lakin şairə yazmağa davam edib “Bir səbət narahatlıq” adlı ikinci şeir kitabını nəşr etmək niyyətində idi. Şairə poeziya vasitəsilə öz ailə həyatında yaşadığı təcrid və kədər hisslərini də ifadə edirdi.

2005-ci il noyabrın 4-də Əncümən Ramazan bayramında bacısını ziyarət etmək istədikdə əri icazə vermədi və onlar dalaşmağa başladılar. Neyə qadını huşunu itirənə, ağır bədən xəsarətləri alana qədər döydü və qadın həmin gecə öldü. Cinayət işi açılanda Neyə həyat yoldaşını döydüyünü etiraf etsə də, onun əvvəlcədən zəhər içdiyinə görə öldüyünü iddia etdi. Bu hadisə böyük beynəlxalq rezonansa səbəb oldu: Birləşmiş Millətlər Təşkilatı qətl pislədi. BMT nümayəndəsi Adrian Edvards bildirdi ki, “Əncümənin ölümü, həqiqətən də, faciədir və Əfqanıstan üçün böyük itkidir. Bu iş araşdırılmalı və günahkar olan hər kəsə qarşı cinayət işi açılmalıdır”.

Neyə Əncüməni öldürməkdə təqsirli bilinib həbs edilsə də, Heratın qəbilə ağsaqqalları şairənin xəstə atasına Neyanı bağışlaması üçün təzyiq göstərməyə başladılar. Məqsəd həbs cəzasını qısaltmaq idi. Ata Neyanın beş il həbsdə qalacağı ilə razılaşdı. Bir müddət sonra Əfqanıstan məhkəməsi şairənin ölümünü rəsmi olaraq intihar qəbul etdi və Neyə cəmi bir ay sonra sərbəst buraxıldı [9].

Arizona Universitetində fars ədəbiyyatı üzrə mütəxəssis kimi çalışan, əfqan əsilli şairə Fərzanə Mariyə tərəfindən tərtib edilmiş “Şeirləri silah kimi yüklə: Heratdan qadın poeziyası” antologiyasının giriş hissəsində Nədiyə Əncümənin ailəsi, rəfiqələri, məktəb və tələbə yoldaşları tərəfindən söylənilmiş qısa həyat hekayəsi yerləşdirilmişdir.

2006-cı il İtaliyada Nədiyə Əncümənin xatirəsinə italyan dilinə tərcümə edilmiş şeirlərindən ibarət “Nədiyə Əncümən üçün elegiya” adlı kitab nəşr edilmişdir [10].

Şairənin kədərli həyat hekayəsində taleyin ironiyası odur ki, onun doğulub böyüdüüyü və faciəli şəkildə öldüyü Herat şəhəri xalq arasında “Şairlər şəhəri” kimi tanınmışdır.

Növbəti əfqan əsilli ədib Nədiyə Həşimi keçən əsrin 70-ci illərində Əfqanıstandan ABŞ-a mühacirət etmiş bir əfqan ailəsində 12 dekabr 1977-ci ildə dünyaya göz açmışdır. O, pediatr, yazıçı və Merilend ştatının 6-cı konqres dairəsindən ABŞ Nümayəndələr Palatasına keçmiş Demokratik Konqres namizədidir. Həşimi “Qabığını qırmış mirvari”, “Ay aşağıda olanda” və “Pəncərəsiz ev” adlı üç beynəlxalq bestseller romanın müəllifidir [11].

Həşiminin debüt romanı “Qabığını qırmış mirvari” 2014-cü ildə işıq üzü görmüşdür. Romanın iki əsas qəhrəmanını bir-birindən əsrlər ayırsa da, onların taleləri arasında bağlılıq var. Müasir süjet xəttinin əsas qəhrəmanı Rəhimə ailəsini dolandırmaq və bacılarını məktəbə müşayiət etmək üçün oğlan paltar geyinmiş bir qızıdır. Şəkibə isə şah Həbibullahın hərəmini mühafizə etmək üçün kişi paltar geyinmiş bir qadındır. Bu süjet xətti romanı tarixi fantastikaya meyilləndirir.

“Qabıgını qırmış mirvari” beynəlxalq bestsellerdir. Roman bir çox dilə, o cümlədən fransız, italyan, norveç, alman, türk və macar dillərinə tərcümə edilmişdir.

N.Həşiminin 2015-ci ildə işıq üzü görmüş “Ay aşağıda olanda” ikinci romanı da beynəlxalq bestsellerdir. ABŞ-da tanınmış “Oprah Magazine” dərgisi romanı “Sərhədlər, maneələr və onları aşmaq üçün mübarizə aparan cəsarətli ananın əzmi haqqında oxunması vacib olan dastan” kimi oxuculara təqdim etmişdir. Həşimi uşaqlar üçün iki kitab nəşr etdirmişdir. Onun 2021-ci ildə nəşr edilmiş “Ulduz kimi qığılcımlar” kitabı da oxucular tərəfindən bəyənilmişdir.

Fərzanə Mariyə şairə və Arizona Universitetində fars ədəbiyyatı və yaradıcı yazı üzrə doktorantdır [12]. Onun şeirləri və tərcümələri “The Rusty Nail”, “Adanna”, “Fourteen Hills”, “When Waken Women”, “Zocalo”, “Antiphon”, “Guernica”, “The Atticus Review”, “The Fourth River” və s kimi çap və elektron jurnallarda dərc edilmişdir. O, “Satış üçün ürəklər”, “Müharibəyə məktublar” kitablarının müəllifi, “Şeirləri silah kimi yüklə: Heratdan qadın poeziyası”, “Müqəddəs inək” kimi kitabların tərtibçi və tərcüməçisidir. ABŞ-da Hərbi Hava Qüvvələrində 6 il xidmət etmişdir. Mədəniyyətlərarası əlaqə yaratmaq, vətəndaşları məlumatlandırmaq və ruhlandırmaq məqsədilə fəaliyyət göstərən “Civil Vision International” qeyri-kommersiya təşkilatının prezidentidir.

Bəs ölkədən və ya evindən çıxıb bilməyən, xəyal dünyaları bilavasitə gündəlik həyat təcrübəsinə əsaslanan yazıçılar haqqında nə demək olar? “Taliban”dan sonrakı Əfqanıstanda qadınların savadlılıq səviyyəsi hələ də qeyri-mütənasib olaraq aşağıdır və yazmaq istəyənlər dəstək almaq, səslərinin eşidilməsi üçün mübarizə aparırlar. Məlumdur ki, bir millətin təlatümünü qadın baxışları olmadan başa düşmək olmaz. Bu qadınların çoxu hiss edir ki, məhz siyasi cəhətdən etibarsız və dəyişkən Əfqanıstanda yeni ideyalar və mövzular çiçəklənə bilər.

Son bir neçə il ərzində müxtəlif birdəfəlik layihələr qadın yazıçıları həvəsləndirdi və bəzi qadınların əsərləri müasir Əfqanıstan yazı antologiyalarında çap edildi. Bununla belə, bu cür təşəbbüslərin reallaşdırılması çətin olduğu üçün ədəbi yaradıcılığa yeni başlamış qadın yazıçıların səsləri eşidilmir. Hətta paytaxt Kabildə qadınların digər yazıçılarla əlaqə saxlamaq, ədəbi-bədii müzakirələrə qoşulmaq və nəhayət, əsərlərini dərc etmək imkanları məhdud olaraq qalır.

Böyük Britaniyada yerləşən “Untold” inkişaf proqramı bu sahədə məhdidiyyətləri müəyyən dərəcədə aradan qaldırmağa çalışır [13]. Proqram Əfqanıstanda münaqişə zonaları və münaqişə bitmiş bölgələrdə yaşayan yazıçılara sözlərini demək üçün bir məkan təklif etmişdir. “Untold”-un məqsədlərindən biri qadın yazıçılar üçün milli yardım şəbəkəsinin yaradılmasına və yerli ədəbi redaktor və tərcüməçilərin potensialının artırılmasına kömək etməkdir.

Keçən il “Untold” ölkə miqyasında yazıçı qadınları qısa bədii əsərlər yazıb proqrama göndərməyə çağırırdı. Otuzə yaxın təqdimat gözlənilirdi halda, Əfqanıstanın hər yerindən yüz iyirmidən çox qadın yazıçı dari və puştu dillərində yazdıqları hekayələri göndərdilər. Bunlar məişət sahəsindən tutmuş, qadınların sosial və siyasi hüquqlarına qədər mövzularda müxtəlif nəsr üslublarından istifadə edilmiş reportaj, hekayə, nağıl və alleqorik hekayələr idi. Müəlliflərin əksəriyyəti şəxsi təcrübələrindən ilhamlanmışdı.

Proqramda hekayələri seçilmiş adları şərti işarəli qadın yazıçılar öz yazıları üzərində fikirlərini cəmləmək üçün uyğun vaxt və dinc məkan tapmağın çətinliyini qeyd etmişdilər. Belə ki, adicə evdən çıxmaq onlar üçün ölüm-dirim məsələsi ola bilərdi.

Müharibədən əziyyət çəkən ölkə pandemiyadan çox əvvəl təcrid vəziyyətinə düşmüşdü. Bu ab-hava müəllif “D”-nin “Qərar” və müəllif “C”-nin “Kondisioneri yandırın, cənab” hekayələrində özünü büruzə verir.

Müəllif “A” işlədiyi radiostansiyanın “Taliban” tərəfindən təhdid edilməsindən sonra sərhədi

keçərək Tacikistana qaçmalı olmuşdu. O, hələ məktəbdə oxuyarkən gizli şəkildə yazmağa başladığı ilk gündən tanınmamaq üçün təxəllüsdən istifadə edirdi. Onun puştu dilindən tərcümə edilmiş “Evin səkkiz nömrəli qızı” hekayəsi ailəsinin ənənəvi dəyərlərini və həyata keçməmiş ümidlərin dağıdıcı təsirini əks etdirir. Müəllif “B” isə öz hekayəsində şəhid olduğu güman edilən bir adamın evə qayıdarkən qarşılaşdığı ağırlı sürprizə çevrilmiş bir ənənəni qələmə almışdır.

Müəllif “C” deyir ki, yazıçılıqda müəyyən bir çevrəyə aid olma hissini tapmışdır ki, bu da təcrid vəziyyətində olmağı asanlaşdırır: “Bütün bunların arasında biz hələ də həyatımızı davam etdirir, günlərimizi keçirir, oxuyur, rəqs edir, kitab alır, şeir və hekayələr yazır, dostlarla və qohum-qardaşla görüşürük. Hekayələrimiz özümüzə baxdığımız güzgülü kimidir”.

Beləliklə, biz bu məqaləmizdə müasir dövrdə Əfqanıstanda və ya onun hüduqlarından kənarında yazıb yaradan əfqan yazıçıların yaradıcılığına qısa nəzər salmağa çalışdıq. Məqalənin bütün məhdudiyətlərə, müharibə və çətinliklərə baxmayaraq, zəngin ədəbi-bədii irsin ənənələrini qoruyub saxlayaraq yazıb yaradan əfqan qələm ustalarını daha geniş ictimaiyyətə tanıtmaya kömək edəcəyinə ümid edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Afghan_literature
2. <https://pantheon.world/profile/occupation/writer/country/afghanistan>
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Khaled_Hosseini
4. https://az.wikipedia.org/wiki/Çərpələng_uçuran
5. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Kite_Runner
6. https://en.wikipedia.org/wiki/Tamim_Ansary
7. https://en.wikipedia.org/wiki/Atiq_Rahimi
8. <https://www.wordswithoutborders.org/article/the-view-from-within-an-introduction-to-new-afghan-literature>
9. https://en.wikipedia.org/wiki/Nadia_Anjuman
10. <https://tonykospan21.wordpress.com/tag/elegia-per-nadia-anjuman/>
11. https://en.wikipedia.org/wiki/Nadia_Hashimi
12. <https://iwp.uiowa.edu/silkroutes/contributors/farzana-marie>
13. <https://wordswithoutborders.org/read/article/2020-12/december-2020-afghan-women-writers-new-voices-afghan-women-writers/>